HETEROGLOSSIA (4)
Studia kulturoznawczo-filologiczne
www.wsg.byd.pl
Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2014

Anna Kasperowicz-Przygoda
Instytut Ameryk i Europy Uniwersytetu Warszawskiego

Projekt świata alternatywnego w twórczości amerykańskich pisarek feministycznego nurtu *science fiction* (Ursula Le Guin, Octavia Butler)

Literatura feministyczna określa tradycyjny kształt porządku społecznego, charakteryzujący się dominacją mężczyzn, mianem patriarchatu. Już na początku XX w. jedna z prekursorek myśli feministycznej Charlotte Perkins Gilman nazwała ówczesną kulturę Zachodu „androcentryczną"[1]. Ponad pół wieku później Kate Millett w swym klasycznym tekście *Sexual politics* zdefiniowała patriarchat jako zorganizowany i fundamentalny system władzy jednej płci nad drugą[2]. Według Mary Daly struktury męskiej dominacji umacnia przekaz religijny sankcjonujący, uznawaną za naturalną, hierarchię płci[3]. Najbardziej radykalną (i dyskusyjną) krytykę społeczeństwa patriarchalnego przeprowadziła Judith Butler, która zakwestionowała zróżnicowanie płci na kulturową (gender) i biologiczną (sex), twierdząc, że w istocie obie są wytworem (seksistowskiej) kultury[4].

Wyjątkowe miejsce w obrębie piśmiennictwa feministycznego zajmuje literatura piękna, w tym powieści science fiction, których autorkami są kobiety. Uwzględnione w niniejszej pracy utwory amerykańskich pisarek Ursuli Le Guin (*Lewa ręka ciemności*, *Opowiadanie świata*)[5] i Octavii Butler (*Przypowieść o siewcy*, *Przypowieść o talentach*)[6] zawierają krytykę zespołu norm stworzonych przez kulturę patriarchalną. Są one jednocześnie próbą przedstawienia wizji alternatywnego – tak w sensie biologicz-

1 Charlotte Perkins Gilman, *Our Androcentric Culture: Or the Man Made World,* London 1911.

2 Kate Millett, *Sexual Politics,* Urbana – Chicago 1969.

3 Mary Daly, B*eyond God the Father. Toward a philosophy of Women's Liberation,* Boston 1973.

4 Judith Butler*, Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York - London 1990.

5 Ursula K. Le Guin, *Lewa ręka ciemności,* tłum L. Jęczmyk, Kraków 1988; *Opowiadanie świata*, tłum. M. Mazan, Warszawa 2001.

6 Octavia E. Butler, *Przypowieść o siewcy*, tłum. J. Chełminiak, Warszawa 2000; *Przypowieść o talentach*, tłum. J. Chełminiak, Warszawa 2003.

nym, jak i kulturowym - społeczeństwa, którego funkcjonowanie jest odzwierciedleniem idealistycznych koncepcji harmonijnego współdziałania płci, ras i kultur.

1. Krytyka społeczeństwa patriarchalnego.

Obie autorki akcentują fakt, że dominacja społeczna mężczyzn wiąże się ze skłonnością do wojen i agresji (zewnętrznej i wewnętrznej). W Dowzie – głównym mieście planety Aka, na którą przybyła Satti, wysłanniczka międzygalaktycznej unii – Ekumeny, propagandowe „nagrania i sztuki gloryfikowały wojnę, przeciwstawiając ją gnuśnej przeszłości”[7]. Prezydent USA A. Jarret próbował przezwyciężyć stan apokaliptycznego chaosu, jaki zapanował w kraju w latach trzydziestych XXI w., wypowiedzeniem wojny Kanadzie i secesjonistom z Alaski, której efektem było „morze krwi”[8].

Skrajną postacią patriarchalizmu jest ustrój totalitarny, wprowadzający przemocą uniformizację społeczeństwa z jednoczesną separacją płci, przy czym kobietom przeznacza się rolę podrzędną, także dzieci, zwłaszcza z biednych rodzin lub bezdomne, są pozbawione praw i wyzyskiwane. Pojawia się niewolnictwo. Istotnym składnikiem totalitarnej ideologii jest również nacjonalizm i nietolerancja wobec jakichkolwiek odmienności. Oparciem dla totalitaryzmu jest fundamentalizm religijny, który uzasadnia stosowanie przemocy dla osiągnięcia społeczeństwa idealnego, w którym na czele hierarchii stoją biali mężczyźni. Mniejszości rasowe, etniczne, seksualne lub religijne są prześladowane.

Octavia Butler (Afroamerykanka) rysuje pesymistyczny obraz pogrążonych w głębokim kryzysie Stanów Zjednoczonych. Prezydent Jarret przedstawia program odbudowy „wielkiej” Ameryki, opartej na wartościach patriotycznych (w istocie nacjonalistycznych) i chrześcijańskich, choć specyficznie rozumianych. Kobietom przypadło miejsce zdecydowanie podrzędne. Miały być ciche i posłuszne woli mężczyzn, w przeciwnym razie groziły im drakońskie kary włącznie ze śmiercią. Bezdomne dzieci zmuszane były do pracy niewolniczej, zakute w obroże i łańcuchy[9]. W zanarchizowanym, zubożałym kraju pojawiło się także niewolnictwo wśród dorosłych[10]. Rządy w USA znalazły się w rękach fundamentalistycznego ruchu religijnego zwanego Chrześcijańską Ameryką (jego przywódcą był prezydent), który werbalnie dążąc do odrodzenia kraju, stosował bezwzględny terror wobec przeciwników oraz różnego typu mniejszości (muzułmanów, buddystów, żydów, ateistów, homoseksualistów)[11]. Powstawały liczne obozy koncentracyjne zwane „ośrodkami reedukacyjnymi”[12].

---

7 Ursula K. Le Guin, *Opowiadanie świata*, s. 44.

8 Octavia E. Butler, *Przypowieść o talentach*, s. 240 i nast.

9 Tamże, s. 45-47. Nieposłusznym kobietom groziło „ogolenie głowy, wypalenie znaku na czole, ucięcie języka, a w najgorszym razie nawet śmierć na stosie albo przez ukamienowanie”.

10 Tamże, s. 74-77; *Przypowieść o siewcy*, s. 417.

11 Octavia E. Butler, *Przypowieść o talentach*, s. 25. Mieli oni być oskarżani o czary i paleni na stosie.

12 Tamże, s. 170 i nast.

Z kolei opisywana przez Ursulę Le Guin Akańska Korporacja Państw rozpoczęła budowę nowego, totalitarnego porządku na gruzach odwiecznej miejscowej tradycji. Spalono publicznie wszystkie książki stanowiące spuściznę dawnej uniwersalnej, wieloideowej, nacechowanej tolerancją kultury[13]. Prześladowania, zakrojone na szeroką skalę, objęły wszystkich, rzeczywistych i domniemanych, przeciwników modernizacji. Społeczeństwo zostało poddane szczegółowej kontroli obejmującej każdą dziedzinę życia. Przestrzegania nowych praw pilnowali umundurowani funkcjonariusze systemu[14]. Rząd akański tępił tradycyjne praktyki religijne, więził mnichów i kaznodziejów, burzył świątynie, chociaż ustanowił Narodowy Teizm jako oficjalną ideologię, w której Bóg był personifikacją Rozumu i Nauki[15]. Rewolucyjnym działaniom towarzyszył konserwatyzm obyczajowy – kobietom przeznaczano klasyczne role sióstr, narzeczonych, żon. Dopuszczalne były wyłącznie związki heteroseksualne. Kontakty z osobą tej samej płci podlegały surowej karze. Autorka przytacza przykład dwóch Akanek, które zostały zesłane do obozu „reedukacyjnego", gdzie jedna z nich zmarła, zaś druga wróciła po dziesięciu latach, z mocno nadwątlonym, wskutek brutalnego traktowania, zdrowiem[16]. Zresztą cały kraj pokryła sieć obozów pracy przymusowej, określanych eufemistycznie jako „centra rehabilitacji"[17].

Również planeta Terra, ojczyzna Satti, ratującej akańską tradycję, miała w swej historii totalitarny epizod. Przejęli tam władzę fundamentaliści religijni (Ojcowie, Unici). Ich rządy charakteryzowała gromka propaganda, przemoc stosowana wobec inaczej myślących i mizoginia. Większość społeczeństwa żyła „w milczeniu, pokorze, nieufności pod rządami Ojców, którzy nauczali, wygłaszali kazania i grzmieli, a Funkcjonariusze Wiary grozili, karali, konfiskowali, cenzorowali"[18]. Liberalne zmiany nastąpiły dopiero po interwencji Ekumeny[19].

2. Wizja społeczeństwa alternatywnego.

Ursula Le Guin w powieści *Lewa ręka ciemności* opisuje społeczność hermafrodytycznych istot zamieszkujących planetę Gethen. W swej codziennej egzystencji są one aseksualne, przejawiając aktywność w sferze seksu dopiero w okresie tzw. kemmeru (kilka dni w miesiącu), gdy gospodarka hormonalna organizmu decyduje o tym, kto będzie „mężczyzną", a kto „kobietą". W rezultacie każdy Getheńczyk (łączą się oni w pary kemmeringów – quasi-małżonków) może być ojcem lub matką dziecka.

[13] Ursula K. Le Guin, *Opowiadanie świata*, s. 19.

[14] Tamże, s. 78-79. Autorka stwierdziła, że Akanie „sami stali się swoimi konkwistadorami".

[15] Tamże, s. 21. Według autorki rządzący Aką byli „terrorystami rozumu".

[16] Tamże, s. 25, 91.

[17] Tamże, s. 117.

[18] Tamże, s. 44, 55-57.

[19] Tamże, s. 9-10. Ekumena interweniowała po dokonanym przez eskadry Bożych Zastępów bombardowaniu zawierającej nieprawomyślne książki biblioteki w Waszyngtonie (piloci krzyczeli: „Zmieciemy plugastwo, niech Pan zabłyśnie"). Posłowi Dalzulowi wyjaśniono, że Ojcowie nie wydali w tej sprawie rozkazu, a akcja pilotów „była całkowicie samowolna i wynikała z nadmiaru zapału".

Wszystko to ma doniosłe konsekwencje kulturowe. Jak pisze autorka: „Nie istnieje podział ludzkości na silną i słabą połowę, obrońców i wymagających obrony, dominujących i podporządkowanych, właścicieli i sługi, czynnych i biernych", dodając, że mieszkańcy planety „nie patrzą na siebie jak na mężczyznę lub kobietę, co prawie przekracza możliwości naszej wyobraźni"[20]. Można sądzić, że zastosowany przez Ursulę Le Guin zabieg literacki eliminacji płci jako kategorii różnicującej służy traktowaniu mieszkańców Gethenu jako ludzi *par excellence*. Koresponduje również w pewnym sensie z koncepcją Judith Butler, która uważa, że płeć, nawet biologiczna, jest jedynie bytem językowym (kulturowym)[21].

Ursula Le Guin stwierdza, że w hermafrodytycznej społeczności Gethenu nie istnieje skłonność do wojen i agresji na wielką skalę, wysuwając jednocześnie domysł, iż jest to wynikiem braku ciągłej potencji seksualnej. Getheńczycy szczególną troską otaczali dzieci. Opieką nad nimi zajmowała się znaczna część miejscowej populacji. Dzieci traktowano z czułością, nigdy też nie były bite[22].

Również Akanie, respektujący normy swej wielowiekowej kultury, wychowywali dzieci bardzo łagodnie[23]. W miejscowej tradycji hierarchia płci w zasadzie nie istniała, związki między ludźmi mogły mieć charakter hetero- lub homoseksualny, przy czym żadna forma nie była faworyzowana[24]. Siła tradycyjnej kultury akańskiej i wytworzonych w oparciu o nią więzi społecznych pozwalała na stawianie skutecznego oporu totalitarnym zapędom dowzańskich radykałów.

Ważnym elementem koncepcji obu omawianych autorek jest postulat destrukcji religii opartej na idei osobowego Boga – karzącego mężczyzny, gdyż stanowi ona fundament ideowy patriarchalnej władzy. Alternatywą jest parareligijny system wartości, w którym Bóg jest raczej zasadą niż osobą, preferujący współpracę różnych grup i środowisk społecznych (gdzie obie płcie są traktowane na równi), w tym mniejszości rasowych, etnicznych, religijnych i seksualnych. Lauren Oya Olamina, ciemnoskóra bohaterka powieści Octavii Butler, stworzyła zwaną Nasionami Ziemi wspólnotę religijną, dla której Bóg był Przemianą, nie zaś (kontrolującą i karzącą) osobą. Wszyscy są od Boga zależni, ale „w uświadomieniu sobie, że każdy z nas może na Niego wpływać, nadawać Mu kształt i kierunek, tkwi moc"[25]. Koncepcja Boga była

[20] Ursula K. Le Guin, *Lewa ręka ciemności*, s. 85-95. Koncepcja płci obojnaczej pojawiła się już u Platona, *Uczta, Eutyfron, Obrona Sokratesa, Kriton, Fedon*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1982, s. 79-85, niemniej ma znacznie odleglejszą metrykę, zob. Mircea Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, tłum. S. Tokarski, Warszawa 1988, s. 46, 51 (obupłciowe boginie starożytnej Mezopotamii: Tiamat i Isztar). Autor pisze również, że „ludzka androgynia ma za wzór boską dwupłciowość: to koncepcja wspólna wielu kulturom", s. 117.

[21] Judith Butler, *Gender Trouble*…, s. 71, 114; zob. też Paweł Dybel, *Zagadka "drugiej p*łci". *Spory wok*ół *różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie*, Kraków 2006, s. 62-64, 445-446.

[22] Ursula K. Le Guin, *Lewa ręka ciemności*, s. 93-98.

[23] Ursula K. Le Guin, *Opowiadanie świata*, s. 78.

[24] Tamże, s. 45, 75.

[25] Octavia E. Butler, *Przypowieść o siewcy*, s. 35, 313.

heteroglossia4.indb 152 2015-01-26 19:35:16

bardzo słabo zarysowana w religii Getheńczyków – *handdarze*, która obywała się bez dogmatów, instytucji, kapłanów i hierarchii[26]. Podobny charakter miała religia akańska, a jej reprezentantami byli mędrcy („maz"), którzy w istocie byli nauczycielami życia („opowiadali świat")[27].

Zarysowana powyżej literacka wizja odpowiada teoretycznym poglądom wspomnianej już Mary Daly, która proponowała przemianę Boga osobowego (personifikacji męskiego patriarchy) w Boga, będącego procesem nieustających zmian (byciem)[28].

Zarówno Ursula Le Guin, jak i Octavia Butler wskazują w swych powieściach, że samoobrona społeczna przed totalitaryzmem, będącym w istocie formą męskiej dominacji, polega na tworzeniu wyznających opozycyjną ideologię lokalnych wspólnot, które metodami pokojowymi zdolne są rozsadzić system.

Siłą tradycyjnych kultur Aki, Gethenu, Terry było istnienie autentycznych więzi społecznych, równouprawnienie płci, niestosowanie przemocy, przyjazna tolerancja wobec rozmaitych mniejszości, akceptacja odmienności.

Na uwagę zasługuje „kosmiczny" wymiar utworów obu autorek. Wielorasowa i wieloetniczna, zajmująca się głównie edukacją niezamożnej młodzieży wspólnota Nasion Ziemi, planowała przeniesienie zdobyczy ludzkiej cywilizacji na inne planety[29].

Z kolei Ekumena to międzygalaktyczna wolna unia planet, które przystąpiły do niej dobrowolnie[30]. Nie jest ona rządem, lecz koordynatorem współpracy niezależnych światów. Decyzje są zawsze wynikiem kompromisów i porozumień. Posługiwanie się „miękkimi", subtelnymi metodami, wprowadzenie zasad moralnych do polityki, decyduje o jej atrakcyjności i stabilności.

Bibliografia

Butler Judith, Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, New York – London 1990.

Butler Octavia E., Przypowieść o siewcy, tłum. J. Chełminiak, Warszawa 2000.

Butler Octavia E., Przypowieść o talentach, tłum. J. Chełminiak, Warszawa 2003.

Daly Mary, Beyond God the Father. Toward a philosophy of Women's Liberation, Boston 1973.

Dybel Paweł, „Zagadka drugiej płci". Spory wokół różnicy seksualnej w psychoanalizie i w feminizmie, Kraków 2006.

Eliade Mircea, Historia wierzeń i idei religijnych, t. 1, tłum. S. Tokarski, Warszawa 1988.

Le Guin Ursula K., Lewa ręka ciemności, tłum L. Jęczmyk, Kraków 1988.

[26] Ursula K. Le Guin, *Lewa ręka ciemności*, s. 50-55.

[27] Ursula K. Le Guin, *Opowiadanie świata*, s. 72.

[28] Mary Daly, *Beyond God the Father…*, s. 33 i nast.; por. uwagi Kazimierza Ślęczki, *Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu*, Katowice 1999, s. 195-197.

[29] Octavia E. Butler, *Przypowieść o talentach*, s. 530 i nast.

[30] Ursula K. Le Guin, *Lewa ręka ciemności*, s. 19-40, 140-145.

Le Guin Ursula K., Opowiadanie świata, tłum. M. Mazan, Warszawa 2001.

Millett Kate, Sexual Politics, Urbana – Chicago 1969.

Perkins Gilman Charlotte, Our Androcentric Culture: Or the Man Made World, London 1911.

Platon, Uczta, Eutyfron, Obrona Sokratesa, Kriton, Fedon, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1982.

Ślęczka Kazimierz, Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu, Katowice 1999.

Abstract

Feminist literature defines the shape of the traditional patriarchal social order characterized by the dominance of men. A unique place within the feminist literature is fiction, including science fiction authored by women. The works of American writers, Ursula Le Guin (The Left Hand of Darkness, The Telling) and Octavia Butler (Parable of the Sower, Parable of the Talents), contain criticism of norms created by the patriarchal culture. They are also an attempt to present an alternative vision - both in terms of biology and culture - of a society which reflects the idealistic concept of harmonious cooperation between sexes, races and cultures.

Keywords: normativity, gender, female, race, literature, science fiction, utopia, dystopia, patriarchy.